УДК 94:334(477:44)

Герасимов Т. Ю.

СПРАВА КОМПАНІЇ «ЗІНГЕР» НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розглянуто вжиті царською владою заходи щодо перевірки торговельної мережі виробника швейних машин «Зінгер» на предмет шпигунської діяльності на користь Німеччини та її союзників протягом 1914–1915 рр. Висвітлено перебіг її проведення в містах Правобережної України, що мали філіали фірми. Досліджено особливості ведення інформаційної кампанії місцевої преси, спрямованої на дискредитацію зазначеного підприємства. Названі причини припинення справи проти компанії «Зінгер» у Російській імперії.

Ключові слова: «Зінгер», Перша світова війна, шпигунство, торгівля, повсякденність, Правобережна Україна.

Велика війна 1914–1918 рр. стала першим у світовій історії військовим конфліктом, що надзвичайно глибоко проник в усі сфери життя населення воюючих країн, незалежно від їхнього соціального статусу. Перемога у війні потребувала мобілізації величезних економічних і людських ресурсів та швидкої адаптації суспільства до нових правил життя. Тогочасна офіційна пропаганда через пресу постійно наголошувала на необхідності очищення країни від ворожого німецького елементу, що напередодні війни міцно інтегрувався в соціально-економічну та політичну систему Російської імперії. Державу охопила шпигуноманія. Під підозрою в передачі таємної інформації військовим Німеччини та Австро-Угорщини опинялися як мешканці Імперії, так і торгово-промислові підприємства. Серед останніх була всесвітньо

відома компанія «Зінгер», довкола справи якої в суспільстві тоді зчинився чималий ажіотаж. Водночас вона й донині залишається однією з найбільших загадок в дореволюційній історії російських спецслужб.

В історичній літературі, присвяченій Першій світовій війні, помітне місце посідають спеціальні дослідження, що висвітлюють боротьбу царату з німецьким впливом в середині держави, зокрема на території підросійської України. Вони переважно стосувалися заходів, спрямованих на ліквідацію «німецького засилля» в промисловій та аграрній сферах [1]. Насадження владою антинімецьких настроїв у суспільстві згадано також в окремих у працях, що зображують повсякденне життя населення в 1914 – 1917 рр. [2]. Однак не дивлячись на такий науковий доробок представників вітчизняної історіографії, окреслена в цій статті проблема залишена ними поза увагою.

Джерельну базу нашої праці становлять документи Центрального державного історичного архіву м. Києва, а також матеріали періодичної преси Києва, Житомира, Вінниці та Проскурова, датовані 1915 р.

Мета статті полягає в дослідженні повсякденного життя міст Правобережної України періоду Першої світової війни крізь призму висвітлення боротьби царської влади з іноземним впливом на прикладі детального розгляду справи компанії «Зінгер».

Історія знаменитої швейної машини бере свій початок із середини XIX ст. У 1851 р. у Нью-Йорку А. Зінгером разом з компаньйоном було засновано фірму «The Singer Manufacturing C°». Поява цього якісного товару буквально спричинила революцію в пошитті одягу, швидко завойовуючи ринки по всьому світу. Не дивно, що в 1897 р. більшість з 14 млн. швейних машин у Російській імперії були саме її виробництва. Тоді ж у губерніях

Правобережної України фірма відкрила магазини в Києві, Вінниці, Житомирі, Бердичеві, Рівному [3, с. 53]. В 1902 р. у підмосковному м. Подольськ запрацював завод, що випускав машини з русифікованим логотипом «Зингеръ».

Ще до війни діяльністю компанії «Зінгер» у Росії активно зацікавилася контррозвідка. Причин для того було більш ніж достатньо. По-перше, не дивлячись на американське походження, розташоване у Санкт-Петербурзі (з 1912 р. – у Москві) російське представництво було філіалом офісу фірми, що знаходився в німецькому Гамбурзі. По-друге, пост директора-розпорядника в Російській імперії займав офіцер німецької армії А. Флор. По-третє, не могло не турбувати те, що завдяки величезній кількості представників-комівояжерів, одиночних продавців та рекламних агентів, мережа «Зінгера» повністю покривала територію держави [4].

Перша світова війна збільшила і без того величезний попит на продукцію названої компанії, оскільки багато жінок стали займатися пошиттям одягу для мобілізованої армії. Крім того, нагальна необхідність прогодування себе та дітей змушувала дружин призваних на фронт чоловіків опановувати швейне ремесло. Звичною картиною стало придбання на останні гроші швейної машини в розстрочку, середня ціна якої становила 85 руб. За інформацією однієї з київських газет, деякі агенти «Зінгер», користуючись моментом, стали займатися махінаціями з продажами, безсоромно обдурюючи покупців [5, с. 2].

Із початком війни явний німецький «слід» зазначеного виробника швейних машин усе більше створював підґрунтя для його обвинувачень у шпигунській діяльності на території Російської імперії. При чому, як свідчать

джерела, вони зазвичай базувалися на чутках та домислах. Досить симптоматичною в тому сенсі є службова переписка працівників Волинського губернського жандармського управління (ВГЖУ). Восени 1914 р. названа структура отримала від Департаменту поліції відомості, згідно яких «головна контора фабрики Зінгера доручила своїм агентам з продажу швейних машин зібрати негласним шляхом в районах, що їх обслуговують, інформацію про кількість та назву поселень, із зазначенням в них чисельності садиб та мешканців, а також визначних місцевостей». Озвучена інформація супроводжувалася наказом «силовикам» посилити нагляд за діяльністю представників компанії «Зінгер» та регулярно звітувати про те перед керівництвом Управління. Результати були суперечливими. Так, 29 січня 1915 р. (за н. ст.) капітан ВГЖУ рапортував перед начальством: «Кожний агент названого товариства особисто несе покладену на ньому відповідальність по шпигунству, надаючи, кому слід, свої відомості кілька разів на рік». Проте ще того місяця волинський жандармський ротмістр у письмовій доповіді висловив сумніви щодо шпигунської діяльності «Зінгера», посилаючись на те, що статистичні дані фірма збирала із самого початку своєї діяльності з метою широкого розвитку торгівлі [6, арк. 1, 2зв., 14].

Взимку-навесні 1915 р. нагляд за працівниками фірми «Зінгер» посилювався. Поліція складала їхні списки та перевіряла приватну кореспонденцію. Відповідно до зібраної статистики, у Волинській губернії, наприклад, на службі перебувало 140 осіб. Усі мали російське підданство. В Житомирі з 26 працівників 20 були євреями [6, арк. 5, 10-13зв., 59]. Зауважимо, що значне представництво цієї національності в регіональних

відділеннях для території смуги осілості (зокрема Правобережних губерній) було типовим, що, власне, давало прихильникам теорії «німецько-єврейської змови» додаткові підстави для звинуваченні компанії в шпигунстві.

В липні 1915 р. поліція розпочала обшуки магазинів та офісів «Зінгера», в ході яких вона вилучала ділову документацію, опечатувала приміщення, описувала майно, допитувала працівників. У Правобережній Україні одним з перших таких магазинів був у Острозі (21 липня). Знайдена поліцією переписка, написана, до-речі, на єврейській мові, нічого підозрілого не містила. Наступного дня були проведені обшуки в Рівному, Житомирі [6, арк. 81-82, 89] та Вінниці [7, с. 2]. Вночі 25 липня правоохоронці опечатали всі 10 магазинів, розташованих у м. Києві [8, с. 3].

Справжню інформаційну кампанію супроти фірми «Зінгер» розгорнула преса, виступаючи із обвинуваченнями як у шпигунстві, так і в підривній діяльності. У липні 1915 р. вінницький часопис «Юго-Западный край», передруковуючи одну з петроградських газет, писав: «Горезвісний продаж швейних машин у розстрочку спричинив немало горя біднякам, кравчиням і т. д., оскільки агенти фірми укладали спритні умови, які повністю віддавали клієнтів фірми в її матеріальну залежність» [9, с. 2]. У іншій публікації названого видання доводилося, що покупці швейних машин переплачували у 5 разів, оскільки, як було підраховано, собівартість виробу разом із доставкою мала насправді становити лише 17 руб. [10, с. 4]. Тоді ж із недвозначним заголовком «Зінгер і К^{o} – шпигунська організація» вийшла проскурівська газета «Земская мысль». У статті, зокрема йшлося про опубліковану в Петрограді записку колишнього працівника компанії із відвертими свідченнями про спосіб її організації. Зазначалося, що

«дисципліна серед службовців – не комерційна, а чисто військова: старший молодшому не має права подавати руку, в присутності старшого молодший не має права сидіти, палити і т. д.» [11, с. 4]. Як і варто було очікувати, з акцентом на національне питання виступила чорносотенна газета «Киев». Вона звинувачувала «німецько-єврейську адміністрацію» київського відділення фірми в надмірній експлуатацію рядових «русских» агентів, що до того ж стали безробітними [12, с. 4].

Хоча прямих доказів причетності компанії «Зінгер» до шпигунства так і не знайшли, в серпні 1915 р. щодо неї розпочалася процедура секвестру (заборони користуватися майном, накладене органами влади – авт.). У Києві управляти магазинами та збирати плату з клієнтів за машини, придбаних в розстрочку, доручили місцевій казенній палаті [13, с. 1]. В Київській губернії восени того року довкола «Зінгера» виникла курйозна та водночас показова ситуація. Тоді в деяких повітах поліція арештувала агентів компанії, які збирали гроші в покупців-боржників та загалом перешкоджали їм це робити. Губернатору довелося розіслати наказ із роз'ясненням, що всі зібрані кошти надходять до київського казначейства. Тому за його наполяганням поліція повинна була не лише не перешкоджати агентам у їхній справі, а й навіть надавати їм відповідну допомогу [14, с. 2].

Власне, восени 1915 р. гучну справу компанії «Зінгер» було вирішено на користь її власників. Цьому сприяла відсутність належної доказової бази та, як ми припускаємо, небажання Російської імперії псувати стосунки із США. Так, у розпал інформаційної війни, вчиненої пресою, директор підприємства в Подольську В. Діксон, котрий мав американське громадянство, погрожував уряду закриттям заводу. Наприкінці вересня Рада

Міністрів, розглянувши питання про вжиття заходів щодо названої фірми, розпорядилася призупинити поза театром воєнних дій подальше закриття її магазинів і відділень, а також постановила відкрити закриті раніше установи [4]. Невдовзі відповідне розпорядження послідувало на місця [15, с. 3].

Отже, протягом 1914 – 1915 рр. американська компанія «Зінгер», що завдяки тісним російсько-німецьким економічним зв'язкам у довоєнний період, мала значне представництво як на території Правобережної України, так і по всій Російській імперії, опинилася в центрі уваги царських спецслужб та тогочасних засобів масової інформації через підозру в шпигунській діяльності. Не дивлячись на величезний резонанс, офіційне розслідування проти відомого виробника швейних машин припинили за відсутності прямих доказів та з огляду на економічні та політичні інтереси Імперії. Справа компанії «Зінгер» й досі залишається оповитою міфами та суперечностями.

Джерела та література

1. Дякин В. С. Первая мировая война и мероприятия по ликвидации так называемого немецкого засилья / В. С. Дякин // Первая мировая война. 1914–1918. – М. : Наука, 1968. – С. 227–238; 2. Агасиев И. К. Социально-экономические последствия осуществления «ликвидационных законов» в немецких хозяйствах в годы Первой мировой войны (на примере Волыни и Азербайджана) / И. К. Агасиев // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки : Історичні науки. – Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 1999. – С. 264–273; Білецький П. М. Антинімецька кампанія в Подільській губернії (1914–1917 рр.) / П. М. Білецький // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки:

Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 20 / Відп. ред. С. В. Кульчицький. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2011. – С. 210–219.

2. Лисий А. К. Вінниця у 1914–1917 рр. / А. К. Лисий, Н. М. Марценюк // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 2008. – Вип. XIII. – С. 226–230; Вільшанська О. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни / О. Вільшанська // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 56–70.

3. Вільшанська О. Повсякденне життя міст України кін. XIX – поч. XX ст.: європейські впливи та українські національні особливості : монографія / О. Вільшанська; НАН України, Ін-т історії України. – К., 2009. – 172 с.

4. Колпакиди А. Спецслужбы Российской империи. Уникальная энциклопедия / А. Колпакиди, А. Север. – М. : Яуза : Эксмо, 2010. – 768 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-reading.club/book.php?book=1010016

5. Vivat. «Разсрочки» // Южная копейка. – 1915. – 9 января. – С. 2.

6. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК). – ф. 1335. – оп. 3. – спр. 130. – 203 арк.

7. У всех служащих… // Юго-Западный край. – 1915. – 10 июля. – С. 2.

8. Закрытие магазинов Зингера // Киевская мысль. – 1915. – 12 июля. – С. 3.

9. Грандиозные обыски у фирмы «Зингер» // Юго-Западный край. – 1915. – 12 июля. – С. 2.

10. Как богатеют на Руси // Юго-Западный край. – 1915. – 17 сентября. – С. 4.
11. Зингер и К^{О} – шпионская организация // Земская мысль. – 1915. – 15 июля. – С. 4.
12. «Компания Зингер» // Киев. – 1915. – 22 июля. – С. 4.
13. Объявление // // Южная копейка. – 1915. – 4 сентября. – С. 1.
14. К секвестру предприятий Зингера // Киевская мысль. – 1915. – 11 ноября. – С. 2.
15. Разрешение открытия магазинов компании «Зингер» // Жизнь Волыни. – 1915. – 15 ноября. – С. 3.

Герасимов Т. Ю. Дело компании «Зингер» на Правобережной Украине в период Первой мировой войны.

В статье рассмотрены принятые царской властью меры по проверке торговой сети производителя швейных машин «Зингер» на предмет шпионской деятельности в пользу Германии и её союзников на протяжении 1914-1915 гг. Освещён ход её проведения в городах Правобережной Украины, имевших филиалы фирмы. Исследованы особенности ведения информационной кампании местной прессы, направленной на дискредитацию указанного предприятия. Названы причины прекращения дела против компании «Зингер» в Российской империи.

Ключевые слова: «Зингер», Первая мировая война, шпионаж, торговля, повседневность, Правобережная Украина.

Gerasymov T. The cause of “Singer” in the Right-Bank Ukraine in the period of World War I.

The tsarist power measures of trading net verification of the sewing-machine “Singer” produces for the purpose of spy activity for the benefit of Germany and its allies during 1914 – 1915 are considered in this article. The cause of its realization in the towns of Right-Bank Ukraine with firm branches is elucidated. The peculiarities of information company cause of local press directed to the mentioned enterprise discredit are investigated. The reason of cause stopping against “Singer” company in Russian Empire are indicated.

Key words: “Singer”, World War I, espionage, trade, everyday life, Right-Bank Ukraine.